

היטב ואין הם משקפים תכונות לשון עתיקות מפני שהוגהו באירופה על פי הלשון התקנית של המקרא. לעומת כן, דווקא במסורות הספרדיות והמזרחיות יש למצוא תיעוד לשוני מהימן יותר. בתוצאות בדיקתנו יש כדי לערער ולהפריך כמה מן המוסכמות הללו. יתר על כן, נראה כי דווקא בקבוצה זו נשתמרו צורות "ארץ-ישראליות", כפי שהגדירן המחקר במחצית השנייה של המאה העשרים.¹¹

1.1 כתיב שתי יו"דין (י"י) לדורתנועה ay בסוף תיבה

במאמרו החלוצי "לשון חז"ל" פתח קוטשר את זיהוי שיטת הכתיב הארץ-ישראל, ואגב זאת את בחירת המקורות המייצגים נאמנה את לשון המשנה, בכתיב שתי יו"דין (י"י) לדורתנועה ay בסוף תיבה,¹² שלדעתו נעקר ממקורותינו בהשפעת הבבלי.¹³ קוטשר העמיד דבריו על סמך הירושלמי, מדרשי האגדה וכתובות ארץ ישראל, ובניגוד לכתיב התלמוד הבבלי: "זה מכבר עמדו על כך, כי בפיוטי 'יניי' מלמד כתיב שם הפייטן (בלי אל"ף) כיו"ד כפולה, כי מוצאו של פייטן זה מא"י היה".¹⁴ ברם בדיקתנו מראה שכתיב זה מצוי אף בתלמוד הבבלי, ודווקא בקבוצה האשכנזית של כתב-היד! כן מצאנו את התכונות הללו במספר כתב-יד נוספים ("גלוים"), שלבסוף הבחנו בהם ככני קבוצה בפני עצמה - הקבוצה הרביעית.

11 אשר לעדי הנוסח של בבלי מגילה כבר העיר סגל, עמ' 126, אגב עיקר דיונו בשינויי גרסאות של תוכן: "המסורת האשכנזית מתייחדת אף בשימוש בכמה כתיבים הנחשבים 'ארצי-ישראליים', שמי, יוחי, מיכן וכו'". ברם אין ייחוד גדול באלה; שמי היא צורה מקראית, ובדפוסים רגיל מאוד בית שמי, ר' שמעון בן יוחי, מיכן, וראה להלן על הכתיבים הארץ-ישראליים המובהקים יוחי, שמי. לכתיבים ארץ-ישראליים בכ"י פירנצה (להלן כ"פ), סדר קדשים, ראה גלצר, ב, עמ' 47, כולל שמי, יוחי. כבר י"נ אפשטיין ציין את האופי הארץ-ישראלי של כ"פ, ראה להלן, הערה 123.

12 וכבר העיר זכריה פרנקל "על דרך הכתיבה בתלמוד הירושלמי [...] בסוף התיבה נוספת לפעמים יו"ד על יו"ד נח נראה: ר' חגי במ' חגי [...] ג"כ בהבאת פסקי תנ"ך, מעי"י" (יח ע"ב, והשווה ח ע"ב, יא ע"א, יב ע"ב). וראה עתה קימרון, עמ' 143-144; זוסמן, כתובת, עמ' 150, הערה 453; רבינוביץ, עמ' לח; פרידמן, עמ' 56.

13 "בתלמוד הבבלי נשלט הכתיב 'אי'" (קוטשר, מחקרים, עמ' עח). כבר הרחבנו את הדיבור על כך שגילוי לשון חז"ל המקורי של ארץ-ישראל היה כרוך הרבה בזיהוי צורות השונות מאלה שבתלמוד הבבלי. העדר מחקרים מפורטים על כתיב הבבלי לתקופותיו, רבדיו וטיפוסיו מעיב על מידת הדיוק שאפשר להשיג לפי אותה גישה. ראה גלצר, ב, עמ' 59-60; כן ראה פרידמן, קטע; בראש, הערה 55. מאמר זה מיועד אף לתרום משהו לקראת תיקון המצב הזה.

14 קוטשר, מחקרים, עמ' עט, ההדגשה שלי. פרנקל, ח ע"ב: "כירושלמי משתנה הרבה פעמים האל"ף קודם יו"ד ואחר יו"ד ליו"ד. יניי [...] זכ"י". וראה זולאי, עמ' 387.

1.1.1 שמות עצם פרטיים

א. ינאי. במסכת בכורות כו ע"א, בכ"פ: "בעי ר' ינאי", ושם לא ע"א: "ר' ינאי בר' שמע' א'" (ולהלן נצביע על סימנים המראים שמסורת אשכנז הקדומה ביותר תימצא דווקא בכ"פ, ובסדר קדשים דווקא!).

ב. יוחי (בצירוף ר' שמעון בן יוחי). 10 היקרויות: 4 בכ"פ (3 בקדשים, 1 באגרת בבא מציעא), 1 בכ"י וטיקן (להלן כ"י) 134 ("איטלקי-אשכנזי", בפסחים) ו-5 בכתבי-יד שלא זוהו כאשכנזיים (ברכות כ"י פריז 671, יומא כ"י לונדון [להלן כ"ל] ופסחים כ"י 125 - 3 היקרויות¹⁵), אולם, כפי שנראה להלן, הם שייכים לקבוצה אחרת (הרביעית), שיש בה כמה כתיבים המשותפים לקבוצה הנידונה.

ג. שמי (בצירוף בית שמיי). באותם כתבי-יד ממש שמצאנו בהם יוחי;¹⁶ נוסף עליהם בכתובות כ"י 113 ("איטלקי-אשכנזי")¹⁷ ובכתובות כ"י לנינגרד (אף הוא מן הקבוצה הרביעית).

ד. זכאי (בצירוף רבן יוחנן בן זכאי). 14 היקרויות: 5 בכתבי-יד אשכנזיים (ביצה כ"י 134, מנחות כ"י 120), אחד בפסחים כ"י 125 ו-8 בכ"ל (אף הוא שייך לקבוצה הרביעית).

1.1.2 שמות עצם ושמות תואר

א. כדיי (=כדאי). 13 היקרויות: 4 בבבא בתרא כ"פ; 3 בכתבי-יד אשכנזיים אחרים (שבת כ"מ 95, פסחים כ"י 134, סוטה כ"י 110) והיתר בקבוצה הרביעית: פסחים כ"י 125, בבא בתרא כ"י אסקוריא¹⁸.

ב. יותר מדדי, בבא מציעא כ"פ.¹⁹

ג. גביי (=גבאי). 4 היקרויות: בכורות כ"פ²⁰ וכ"י 119.

ד. רשוי. 3 היקרויות: תמורה כ"י 120 ופסחים כ"י 125.²¹

15 ראה עליו פרידמן, מסכת, עמ' 372, הערה 8; הנ"ל, קבוצותיהם, עמ' 124.

16 בברכות כ"י פריז 671 פעם אחת שמאי, וראה להלן, הערה 20.

17 ראה דק"ס השלם, כתובות, עמ' 66-67: "במקום 'שמאי' [כצ"ל], אלא ששם כתוב 'במקום 'שמאי'. ש"פ] כתוב שמאי".

18 3 היקרויות. בדפוסים רווח הכתיב כדאי, חוץ מ-4 היקרויות כדיי בבבא בתרא קסה ע"ב, כולן בצירוף "אני איני כדיי". אף הכתיב דיי ("שכלו שפתותיהם מלומר דיי") בעיקר בכתבי-יד אשכנז, אך גם ביומא כ"י JTS 218 (תימני), ושם אף במשנה.

19 בברכות כ"י פריז 671 מראי, וראה לעיל, הערה 15.

20 ושם גם גבאי, וראה לעיל, הערה 15.

21 בתמורה כ"פ: רשאי (פעמיים). ראה קיטשר, מחקרים, עמ' פ, ד"ה כגון, וסימני הקריאה שם, ובמסקנות דלהלן.

1.1.3 כינוי חבור בגוף ראשון רבים

א. ידי. 12²² היקרויות: נדרים כ"מ 95 וכ"ו 110, גיטין כ"ו 140, בבא בתרא כ"פ, סנהדרין כ"י קרלסרוהה, חולין כ"ו 122; וכן ברכות כ"י פריז 671 ופסחים כ"ו²³. 125

ב. רגלי. 3 היקרויות: ברכות וסנהדרין כ"פ.

ג. כפיי. 3 היקרויות: ברכות כ"פ, סוטה כ"ו 110 (אשכנזיים) וכן סוטה כ"י אוקספורד heb. d. 20 (הקבוצה הרביעית).

ד. עיני. 9 היקרויות: כתבייד אשכנזיים - ברכות כ"פ, נזיר וסוטה כ"ו 110, בבא קמא ובבא מציעא כ"פ, סנהדרין כ"פ וכ"י קרלסרוהה; וכן ברכות כ"י אוקספורד הנ"ל ויבמות כ"מ 141 (הקבוצה הרביעית).

ה. חברי. 40 היקרויות, כולן חוץ מאחת בכתבייד אשכנזיים: ברכות כ"פ, שבת כ"מ 95, סוטה כ"ו 110, בבא קמא ובבא מציעא כ"פ, סנהדרין כ"פ וכ"י קרלסרוהה, תמורה כ"ו 120, מעילה כ"פ וכ"ו 120, נידה כ"מ 95. נוסף עליהם ברכות כ"י פריז 671 ובבא בתרא כ"י אסקוריאל.

ו. רבותיי. 6 היקרויות: בבא מציעא וסנהדרין כ"פ, שבת כ"מ 95 וגיטין כ"ו 140, וכן ברכות כ"י פריז 671 ופסחים כ"ו 125.

ז. בניי. היקרויות רבות, רובן בכתבייד אשכנזיים²⁴ ונוסף עליהם ברכות כ"י פריז 671, פסחים כ"ו 125, יומא וראש השנה כ"ל, כתובות כ"י לנינגרד ופסחים כ"י JTS Rab. 1608²⁵.

ח. נכסיי. 44 היקרויות, רובן בכתבייד אשכנזיים - כתובות כ"ו 113, נדרים כ"ו 110, גיטין כ"ו 140 ובבא בתרא כ"פ, ונוסף עליהם - יומא כ"ל, כתובות כ"י לנינגרד, בבא בתרא כ"י אסקוריאל ובבא בתרא כ"י פריז 1337.

ט. עדיי. 12 היקרויות: כתבייד אשכנזיים - חגיגה כ"מ 95, כתובות כ"ו 113, סוטה כ"ו 110, סנהדרין כ"פ וכ"י קרלסרוהה והנוסף הקבוע - כתובות כ"י לנינגרד.

י. עבדיי. הכול בכתבייד אשכנזיים - יבמות כ"י אוקספורד Opp. 248, גיטין כ"ו 140, סנהדרין כ"י קרלסרוהה וזבחים כ"ו 121.

22 הרישום כולל תחילות וסופיות: לירי, וירי, וכן בדוגמאות שלהלן.

23 בדפוסים פעם אחת בתענית כא ע"א, "ידיי שלא חסו על ידיך".

24 ברכות כ"פ, שבת כ"מ 95, פסחים כ"ו 134, ביצה כ"מ 95 וכ"ו 134, ראש השנה כ"מ 95, כתובות כ"ו 113, נדרים כ"ו 110, גיטין כ"ו 140, קידושין אוקספורד Opp. 248, בבא מציעא ובבא בתרא כ"פ, סנהדרין כ"י קרלסרוהה, מנחות כ"ו 120, נידה כ"מ 95.

25 בכמה מסכתות אף בדפוסים.

יא. דבריי. 12 היקרויות, הכול בכתבי-יד אשכנזיים וחבריהם - פסחים כ"ו 134, ראש השנה כ"מ 95, סנהדרין קרלסרוהה, חולין כ"ו 121, בכורות כ"ו 119 ונידה כ"מ 95, וכן כתבי-יד ה"נלווים" להם - פסחים כ"ו 125 וראש השנה כ"ל. יב. דמיי. ערכין כ"ו 120.

1.1.4 מילות יחס

א. בפניי/לפניי. 55 היקרויות בכתבי-יד אשכנזיים - ברכות כ"פ, שבת כ"מ 95, פסחים כ"ו 134, ראש השנה כ"מ 95, גיטין כ"ו 140, סוטה כ"ו 110, בבא מציעא כ"פ, שבועות כ"פ, כ"ו 140 וכ"ו 156, זבחים כ"ו 121 וכן כתבי-היד מן הקבוצה הרביעית - פסחים כ"י JTS 1608, כ"ו 125, יומא כ"ל. ב. גביי. סנהדרין יט ע"ב כ"פ.

1.1.5 ארמית

א. מיניי (=ממני). 4 היקרויות בכתבי-יד אשכנזיים. ב. מיי (=מאי) איכ'. סוטה כ"ו 110 (וראה דק"ס השלם, סוטה, א, עמ' 28-29). מסתבר שאף הכתיב המורגל מי נקרא מאי. ראה פרידמן, זוטות. ג. אחיי (=באחי). בבא בתרא כ"י אסקוריאלי. ד. שדיי (=זרקתי). בבא מציעא כ"י אסקוריאלי וכ"פ, סנהדרין כ"פ.

בנוגע ל-ג-ד, פעלים, אין ספק ש-ay בסוף תיבה ארמית נתקיים בכתיב בשתי יו"דין אף שלא בכתבי-היד שעסקנו בהם עד כה, כגון בכ"ה בבא מציעא פג ע"א (דטפיי) ושם קג ע"ב (דשפיי), וכן הכתיב בעיי לכל צורותיו, הנמצא לא רק בכתבי-יד אשכנזי והדומים להם אלא אף בכתבי-יד תימניים ובכתבי-יד ספרדיים ככ"ה שלא נכללו בדיוננו לעיל. אשר לעברית, כבר חכמי המאה הי"ט ציינו את הכתיב בשתי יו"דין כסימן מובהק של מקורות ארץ-ישראליים.²⁶ וכן קוטשר הדגיש שהכתיב בבבלי הוא -אי ואילו במקורות הארץ-ישראליים הוא יי,²⁷ וכך נתקבל בדרך כלל לאחריו. עתה שראינו כי חטיבה שלמה של כתבי-יד הבבלי משתמשת כסיומת בשתי יו"דין במידה ניכרת, יש לנסח מחדש את הכלל הזה על פי חלוקת כתבי-היד לקבוצותיהם.

26 ראה ווייס, ב, עמ' 198: "ואף כן מדרך הירושלמיים כשנפגשו א". י. יחד באיזה מלה כמו תנאי, ודאי, שכותבים שני יו"דין תניי ודיי וגם במשנת הירושלמי נמצא כן כמו גוביי במקום גובאי". וראה לעיל, הערות 11, 13.

27 אמנם קוטשר נזהר בזה וכתב: "על השפעת הכתיב הבבלי (הדפוסים)" (קוטשר, מחקרים, עמ' פ), אבל בדרך כלל כתב "בתלמוד הבבלי", "בכתיב הבבלי", וכך הוכן על פי רוב.